

GLOBAL EKONOMİK KRİZLER VE YOKSULLUK *

İktisadi krizler ve doğal afetler milli hasılda büyük çaplı ve ani düşüşlere ve yoksullukta hızlı artışlara yol açar. Şiddetli savaş ve çatışmalarla birlikte savunmasız ve emniyetsiz bir durumda kalmanın en büyük kaynağını meydana getirirler. Daha da kötüsü, beşeri sermayenin geri döndürülemez bir şekilde kaybedilmesi gibi zararlara yol açması nedeniyle, yalnızca yoksul kişilerin mevcut hayat standartlarını etkilemez; bunun yanı sıra, bu kişilerin yoksulluktan kurtulma yönündeki güç ve yeteneklerini de olumsuz yönde etkiler.

Yoksul çocuklar arasındaki kötü beslenme ve mecburiyet nedeniyle okulu bırakma oranları, iktisadi krizler ve doğal afetler sırasında artmaktadır. Yoksul hane halkı, zaten yetersiz olan varlıklarını çok düşük fiyatlara satmak zorunda kalmaktadırlar. Bu yöndeki tepkiler ise, beşeri ve fiziki sermayede meydana gelen geri döndürülemez kayıplar nedeniyle gelecekteki iktisadi büyümeyi azaltarak, kronik yoksulluğu daimi hale getirmektedir. Bu nedenle, iktisadi krizler ile doğal afetlerin engellenmesi son derece önemlidir. Ve bundan dolayı, meydana gelmeleri halinde ilk öncelik yoksul kişilerin korunmasına verilmelidir. Korunma için gerekli olan şeyler sadece kaynaklar değildir; bunun yanı sıra, bu kaynakların yoksul hane halkına ulaştırılmasında kullanılacak araçlar (emniyeti sağlayıcı programlar)'da önem taşımaktadır. Gelişmekte Olan Ülkeler ile piyasa ekonomisine geçen ülkeler, genelde, bu tip krizler ile doğal afetlere karşı daha savunmasız bir durumda iken küçük devletler, küçük ve izole olmaları, üst düzeyde dışa açık olmaları, doğal afetlere karşı hassas olmaları ve kısıtlı ölçüde çeşitliliğe sahip olmalarından dolayı, olumsuz etkiye sahip dış olaylara karşı özellikle hassasiyet gösterirler.

Krizle Mücadele Yolları

Ekonominin tümünü kapsayan krizler milli hasılda hızlı bir şekilde düşüşe, milli gelirin azalmasına ve işsizliğin artmasına yol açar. 1990'lı yıllarda yaygın olan bu krizler farklı şekillerde meydana gelmişlerdir: mali krizler, ödemeler dengesi krizleri, ticaret hadleri ile ilgili şoklar, para krizleri, bankacılık sektörü ile ilgili krizler ve hiper-enflasyon. 1995'te Meksika'daki, 1997'de Doğu

* Bu bölüm World Bank, World Development Report, 2000/2001, s.162-167'den tercüme edilerek hazırlanmıştır. Ayrıca çalışma sonunda krizlerin yoksulluk üzerindeki etkilerini gösteren bazı tablolar sunulmaktadır.

Asya'daki ve 1998'de Rusya ve Brezilya'daki iktisadi krizlere medyada çok geniş bir yer ayrıldı. Ancak, bu krizler iktisadi stresin yalnızca bir bölümünü meydana getirmekteydi. Krizlerin çoğu uygulanmaya çalışılan politikaların kötü yönetimi ile dış ticaret hadleri şokları, oynak sermaye akımları ve uluslararası sermaye piyasalarında oluşan olumsuz yöndeki etkiler gibi dış faktörlerin farklı bileşimleri ile gündeme gelmektedir.

İktisadi krizler, hem yoksul kişileri hem de yoksul olmayanları olumsuz yönde etkilerler ancak gördükleri zararlar orantılı olsa bile, hali hazırda yoksul olanlar ya da yoksulluk sınırında olanlar için, bu krizlerin etkileri daha fazla tahripkardır. Yoksul hane halkı ya da yoksulluk sınırında olanların refah kayıpları nüfusun geri kalanına göre daha fazladır. Yoksul halkın kötü zamanlarda kendisini güvence altına almaya yetecek tasarruf ya da sigortaya sahip olmasına olanak yoktur ve sosyal güvenlik programlarından da çok az istifade ederler ya da bu programlardan hiç yararlanamazlar.

Bir iktisadi kriz yoksul halkın ya da yoksulluk sınırındaki halkın yaşam standardını çeşitli yollarla etkiler:

- Emek üzerinden elde edilen gelirleri azaltarak reel ücretleri düşürür ve işsizliği artırır.
- İktisadi faaliyetler azaldığı için emeğe dayalı olarak elde edilmeyen diğer gelirler de azalır ve yoksul halk tarafından üretilen mal ve hizmetlerin fiyatları diğer fiyatlara kıyasla azalabilir.
- Özellikle aile üyeleri arasında yapılanlar olmak üzere özel transferler ülkenin her yerinde yaşam standardında meydana gelen azalma ile birlikte geriler.
- Yoksul halkın sahip olduğu yetersiz varlıklar enflasyona maruz kalır veya bu varlıkların fiyatlarında büyük bir azalma meydana gelir.
- Makro-ekonomik krizler, yoksulların yoksulluktan kurtulma yeteneklerini zayıflatarak, beşeri, mali ve fiziki sermaye birikimini yavaşlatır.

Krizler sırasında gelirlerde gözlemlenen düşme krizlerin önlenmesi için uygulanan politikalar ile daha da ileri bir düzeye mi çıkmaktadır? Bu konu ile ilgili tartışmalar çok eskilere uzanmaktadır. Krizlerin önlenmesine yönelik olarak uygulanan politikalar ile yoksulluktaki artışın aynı anda meydana gelmesi bu politikaların yoksulluktaki artışa yol açtığı anlamına gelmez. Krizler geçmişte uygulanan ve sürdürülemeyen makro-ekonomik politikalar ya da dış şoklara (ticaret hadleri şoku, uluslararası faiz oranlarının yüksekliği, sermaye akımlarında ani yükselmeler) uyum sağlama yeteneğinin olmaması nedeniyle meydana gelirler. Bu koşullar altında kısıtlayıcı maliye ve para politikalarının uygulanması kaçınılmazdır ve muhtemelen daha büyük bir

çöküntüye yol açacak olan bu tip tedbirlerin ertelenmesinden daha az maliyetlidir.

Uyum politikalarının uygulamaya konulmasının kaçınılmaz olduğu kabul edildikten sonra hükümetin yürürlüğe koyacağı sıkı maliye politikası yoksul ya da yoksulluk sınırındaki kişilerin yaşam standartları üzerindeki ters etkileri daha da kötüleştirebilir. Örneğin, yiyecek veya petrol için yapılan devlet yardımlarının ortadan kaldırılması, telafi edici tedbirler alınmadıkça, yoksul kişiler üzerindeki olumsuz etkileri şiddetlendirir. Ayrıca faiz oranlarını artırır ve bazen yoksul kişilerin tüketim sepetlerinde önemli bir yer işgal eden yiyecek ve diğer ürünler üzerinden alınan dolaylı vergilerin kapsamını genişletir. Sıkı maliye politikasının bir parçası olarak hükümetlerin sosyal yardımları azaltmalarından dolayı kamunun net transfer harcamaları azalabilir. Yoksul ya da yoksulluk sınırında olan kişilerce kullanılan kamusal hizmetlerin miktar ve kalitesinin azaltılması da bu kişilerin durumunu daha da kötüleştirir.

Ancak, kamusal faaliyetler krizin yoksullar üzerindeki etkisini hafifletebilir. Siyasetçilerin görevi acil ve önemli mal ve hizmet üretimini en düşük maliyetle sağlayacak makro-ekonomik tedbirler bileşimini uygulamak ve yoksulların yaşam standartlarını en üst düzeyde korumaktır. Yoksulluğa duyarlı bir uygulama makro-ekonomik uyum dönemi boyunca yoksulları hedefleyen sosyal güvenlik programlarının (sosyal harcamaların 'sosyal sigorta' kısmı) genişlemesine de olanak sağlamalıdır.

Krizlerin Sosyal Etkileri

Makro-ekonomik çöküntülerle yoksulluğun artması arasında güçlü bir bağlantı vardır. Kriz dönemlerinde bir çok kişi geçici bir süre için yoksullaşır ve sosyal göstergeler daha da kötüleşme ya da daha yavaş bir şekilde iyileşme eğilimine girer. Veriler yoksul kişilerin beşeri sermayesinin, özellikle çocukların, daha da kötüleştiğini göstermektedir. Ortaya çıkan zarar, bu çocuklar yetişkinliğe ulaştıklarında yoksulluktan kurtulma yeteneklerini etkileyerek geri döndürülemez bir niteliğe ulaşmaktadır.

Doğu Asya'daki bir çok ülkede yoksulluk, 1990'lı yılların sonunda ortaya çıkan finansal krizler sonucu artmıştır: Yoksulluğun Endonezya'da % 50 arttığı ve Kore Cumhuriyeti'nde kentsel alanlardaki yoksulluğun ikiye katlandığı tahmin edilmektedir. Ancak, her iki ülkede de yoksulluk iktisadi durumun iyileşmeye başlaması ile birlikte azalmaktadır. Rusya'da 1996-1998 yılları arasında yoksulluk % 21.9'dan % 32.7'ye yükselmiştir. Latin Amerika ve Karayipler'de meydana gelen her krizde yoksulluk artmaktadır ve uzun yıllar sonra bile krizden önceki seviyesinden daha yüksek bir düzeyde seyretmektedir.

Kriz süresince gelir dağılımındaki eşitsizlik artmakta, azalmakta ya da değişmeden kalabilmektedir. Latin Amerika'da gelir dağılımındaki eşitsizlik (Gini katsayısı ile hesaplanan) verilerin elde edilebildiği kriz dönemlerinin

20'sinin 15'inde artmaktadır. Ancak, son kriz süresince Doğu Asya'da gelir dağılımındaki eşitsizlik konumunu korudu ve Meksika'da ise 1995'deki Pezo krizinden sonra azaldı. Gelir dağılımındaki eşitsizlikte meydana gelen bir artışla birlikte krizlerin oluşması halinde iktisadi daralma yoksulluğun azaltılmasında daha önce elde edilen kazanımlardan daha büyük ters etkiler meydana getirebilir. Latin Amerika'da yoksulluğun azaltılmasına yönelik çalışmalar sonucu 1970'lerde kişi başına düşen milli gelirden kentlerde % 3.7 ve kırsal alanlarda % 2 oranlarında meydana gelen artışlar 1980'li yıllarda meydana gelen ters etkilerle ancak % 1 düzeyinde bir gerileme ile karşılaşmıştır. Gelir dağılımındaki eşitsizlik artsa bile toplumun en yoksul % 20'lik kesimi bu durumdan her zaman orantısız bir şekilde zarar görmemektedir. Latin Amerika'da nüfusun en yoksul % 20'lik kesiminin elde ettiği gelir 1980'lerdeki borç krizleri sırasında genellikle azaldı ancak en zengin % 20'lik kesimin payı bazen önemli ölçüde arttı.

İktisadi krizlerin yaşam standardı üzerindeki etkilerinin gelir dağılımındaki adaletsizlik ile yoksulluğun ölçülmesi suretiyle tam olarak kavranması oldukça zordur. İktisadi krizler büyük çaplı akışkanlıklar ile birlikte anılırlar: Daha önce yoksul olmayan kişiler yoksulluğa duçar olabilir ve daha önce yoksul olanlar ise yoksulluktan kurtulabilirler. Aşağı ve yukarıya doğru gerçekleşen hızlı hareketlilik ile ilgili delillere 1998 krizinden sonra Rusya'da rastlanabilir. 1996'da yoksul olarak kabul edilen kişilerin ortalama gelirleri arttı ve bunların % 42'si kriz sonrasında yoksulluktan kurtuldular. Öte yandan, kriz sonrası yoksullaşanların % 61'i 1996 yılında yoksul değildi. Başka bir ifade ile nüfusun % 20'si iktisadi çöküşün bir sonucu olarak yoksullaştı. Gelir dağılımındaki adaletsizlik genel olarak azalsa ve kriz sonrası yoksulların büyük bir kısmı yoksulluktan kurtulsalar da daha önce yoksul olmayanların veya hali hazırda yoksul olanların bir çoğunun durumu daha da kötüleşmiştir. İktisadi krizler sırasında yoksullaşanlar kronik yoksullardan daha farklı özelliklere sahiptirler. Örneğin, iyi eğitilmiş olabilirler. Filipinler'de yapılan bir çalışma daha üst düzeyde eğitime sahip olan hane halkının ücret ve istihdam şoklarına daha duyarlı olduğunu göstermektedir.

Sosyal göstergelerin çoğu bir makro-ekonomik krizde ya kötüleşmektedir veya çok yavaş bir iyileşme göstermektedir. Çocuk ölümleri gibi sosyal göstergeler, daha önceki dönemlerdekine kıyasla, yavaş yavaş da olsa, 1980'li yıllar boyunca Latin Amerika'da iyileşmeye devam etmiştir. Ancak, sağlıkla ilgili göstergeler tüketim ve gelirdeki azalmaya karşı daha duyarlıdır. Şili'de düşük kilolu bebek doğumlarının ve yetersiz beslenmiş çocukların oranı, ekonomi gerileme dönemine girdiğinde, artmıştır. Meksika'da, 1980'li yıllarda, yetersiz beslenmeden kaynaklanan bebek ve okul öncesi çocuk ölümleri, daha önceki on yılın gösterdiği eğilimi tersine döndürerek, 1995'teki iktisadi krizle birlikte tekrar arttı. Arjantin ve Venezuela'da kişi başına günlük protein alımı kişi başına gayri safi yurtiçi hasıllarında meydana gelen azalma

ile birlikte gerilemiştir. Endonezya'da vücut ağırlık indeksleri hastalık ve ölüm riskinin ortaya çıktığı düzeyin altında olan kadınların oranı 1998'de % 25 arttı ve üç yaş altı çocukların ortalama ağırlıkları azaldı.

Okula devam etme ve okuryazarlık oranları da krizler sonrasında önemli ölçüde etkilenmektedir. Filipinler'de daha önceki beş yıllık süre içinde gözlemlenen yıllık ortalama % 2.6'lık bir artıştan sonra 1997-98 ve 1998-99 ders yılları arasında orta öğretime kaydedilenlerin sayısında yalnızca % 0.9'luk bir artış gerçekleşmiştir. Meksika'da mezun olan öğrencilerin bir sonraki eğitim düzeyinde okula kayıt olmaları oranı, özellikle lise ve üniversite öğrencileri arasında olmak üzere, 1980 borç krizi sırasında azaldı. İlk okula başlayan öğrenciler arasında yaşları uygun durumda olanların oranında da azalma gerçekleşti. Kırsal alanda okuldan ayrılan öğrencilerin oranı % 40'a yükseldi. Arjantin ve Meksika'da ilkokullara yapılan toplam kayıtlardaki artış 1995'te yavaşladı. Güney Hindistan'da yapılan bir çalışma olumsuz şoklara tepki olarak çocukların sıklıkla okuldan alındığını göstermektedir.

İktisadi krizlerin geçici yoksulluğu artırdığına şüphe yoktur. Dahası sürekli ya da kronik yoksulluğu de artırırılar zira krizler yoksulların beşeri sermayeleri üzerinde çok olumsuz etkilere sahiptir. Yetersiz beslenme, çocuk ölümleri ve okula kaydedilme ile ilgili eğilimler, ulusal ortalamalar şeklinde olsalar da, yoksullar arasında ortaya çıkan gerilemeyi de çoğunlukla yansıtırlar. Endonezya'da gelir grupları ile ilgili bilgiler 7-12 yaş arasındaki çocuklarda gelir dağılımının en düşük ikinci % 20'lik dilimdeki okulu terk etme oranının 1997'deki % 1.3'lük düzeyinden 1998'de % 7.5'e ve 13-19 yaş grubu için aynı oranın % 14.2'den % 25.5'e yükseldiğini göstermektedir. Herhangi bir okula kaydedilmeyen yoksul çocukların oranı ise % 4.9'dan % 10.7'ye çıkmıştır.

Son araştırmalar makro-ekonomik çöküntülerle eğitim göstergeleri arasında bir bağlantının olduğunu göstermektedir. On sekiz Latin Amerika ülkesindeki yıllık ortalama okullaşma oranının 1950 ve 1960'lardaki % 1.9'luk seviyesinden 1970 ve 1980'lerde % 1.2'ye gerilediği görülmektedir. Makro-ekonomik koşullardaki kötüleşme (gayri safi yurtiçi hasıladaki kısa vadeli şoklar, oynaklık ve olumsuz dış ticaret şokları), bir çalışmaya göre bu çöküşün % 80'ini açıklamaktadır. Meksika ile ilgili göstergelerin ortaya koyduğu gibi azalan gelirin olumsuz yönde kendini gösteren 'gelir etkisi' okula devam etmenin fırsat maliyetinin azalmasının ortaya koyduğu olumlu 'fiyat etkisi'ne göre daha etkili olmaktadır. Simülasyon sonuçları, ekonomi 1980'li yıllarda 1970'li yıllardakinin yarısı kadar büyüyebilseydi Meksika'daki okula kaydolma oranının 1991'de % 11 daha fazla olabileceğini göstermektedir.

Krizle Karşı Yoksulları Koruyan Bir Reaksiyonun Formüle Edilmesi

İktisat politikalarının yönetiminin ne ölçüde başarılı olduğuna bakılmaksızın krizler Gelişmekte Olan Ülkeler ile Geçiş Ülkelerini muhtemelen etkilemeye devam edecektir. Bu nedenle krizlere karşı bir reaksiyon ortaya konurken krizlerin yoksullar üzerindeki etkileri dikkate alınmalıdır. Krizlere karşı ortaya konacak yoksulluğa duyarlı bir reaksiyon şunları içermelidir:

- Tüketim düzeylerini sürdürebilmeleri için yoksul hane halkına yardım edilmesi,
- Yoksulların temel sosyal hizmetlerden herhangi birinden mahrum edilmemelerinin sağlanması,
- Beşeri ve fiziki sermayenin birikiminde sürekli bir gerilemenin meydana gelmesinin engellenmesi,
- Suç ile ilgili faaliyetlerde bulunma, fahişelik ve çocuk emeğinin sömürülmesi gibi insanların kendilerine zarar veren davranışlarının önlenmesi.

Yoksulluğa karşı duyarlı bir reaksiyon krizler sonucu yoksullaşma riskine maruz kalanlar için de belirli mekanizmaları yürürlüğe koymalıdır.

Ekonomik Krizlerin Çeşitli Ülkelerde Yoksullar Üzerindeki Etkileri

Globalleşme ile ekonomik krizlerin daha yaygınlaştığı ve ortaya çıkan ekonomik krizlerin de yoksulluk üzerinde etkili olduğu bilinmektedir. Bu bölümde 1990'lı yıllarda ortaya çıkan ekonomik krizler neticesinde yoksulluk sorununun da büyüdüğünü ortaya koyan bazı tablolar sunulmaktadır.

Tablo-1'deki tablolardan anlaşılacağı üzere Arjantin, Meksika, Endonezya, Tayland, Rusya ve Ürdün'de ortaya çıkan ekonomik krizler neticesinde krizin ortaya çıktığı yılda ve sonrasında kişisel gelir ve tüketimde azalmalar olmuştur. Örneğin, Arjantin'de 1989 yılında ortaya çıkan ekonomik kriz, aynı yıl içerisinde gelir ve tüketimde ortalama yüzde 24.8 azalma doğurmuştur. Krizin etkileri takip eden yılda da etkili olmuş ve gelir ve tüketimde ortalama yüzde 33.7 oranında azalmıştır. Arjantin'de 1995 yılında ortaya çıkan kriz de benzer şekilde halkın gelirinde azalmaya yol açmış ve ülkede yoksulluk daha da artmıştır. 1995 yılında ortaya çıkan kriz gelir ve tüketimde aynı yıl içerisinde yüzde 24.8 oranında azalmaya neden olmuş, 1997 yılında ise bir önceki yıla göre gelir ve tüketimde yüzde 26 oranında azalma gerçekleşmiştir.

Arjantin yanısıra Endonezya'da da 1998 yılında ortaya çıkan kriz gelir ve tüketimde aynı yıl içerisinde yüzde 18.9 oranında azalma ortaya çıkmıştır. Krizin etkileri sonraki yıllarda da kısmen devam etmiştir.

Tablo-2’de ise çeşitli ülkelerde ortaya çıkan ekonomik krizlerin eğitim ve sağlık göstergelerinde yarattığı olumsuz etkiler görülmektedir. Gerçekten de, Meksika, Arjantin ve Endonezya’da ortaya çıkan ekonomik kriz neticesinde hane halklarının eğitim ve sağlık harcamalarında çok önemli azalmalar ortaya çıkmıştır. Bir çok hane halkı azalan gelirleri dolayısıyla okula kayıt oranında azalma görülmüştür.

Tablo- 1: Bazı Ülkelerde Ekonomik Krizlerin Yoksulluk Üzerine Etkileri

Ülke Adı	Kriz Öncesi (%)	Krizin Ortaya Çıktığı Yıl (%)	Kriz Sonrası (%)
Arjantin	25,2 (1987)	47,3 (1989)	33,7 (1990)
Arjantin	16,8 (1993)	24,8 (1995)	26,0 (1997)
Endonezya	11,3 (1996)	18,9 (1998)	11,7 (1999)
Ürdün	3,0 (1986-87)	- (1989)	14,9 (1992)
Meksika	36,0 (1994)	- (1995)	43,0 (1996)
Rusya	21,9 (1996)	32,7 (1998)	--
Tayland	11,4 (1996)	12,9 (1998)	--

Not: Tablodaki veriler genel olarak gelir ve harcamalardaki bir önceki yıla göre değişim yüzdelerini göstermektedir.

Kaynak: World Bank, World Development Report, 2000/2001, s. 163.

Tablo-2: Seçilmiş Bazı Ülkelerde Ekonomik Krizlerin Sosyal Etkileri

Ülke Adı	Kriz Göstergeleri	Sağlık Göstergeleri	Eğitim Göstergeleri
Arjantin 1995	<ul style="list-style-type: none">• Kişi başına GSYİH % 4,1 oranında azaldı.• Kişi başına özel tüketim % 5,6 oranında azaldı.	<ul style="list-style-type: none">• Kişi başına günlük protein alımında 1995 yılında % 3,8 oranında azalma oldu. Bu oran 1996 yılında % 1,9 yükseldi.	<ul style="list-style-type: none">• 1993 yılında % 2,2 olan ilköğretimde okula kayıt oranı, 1996 yılında % 0,8'e düştü.
Meksika 1995	<ul style="list-style-type: none">• Kişi başına GSYİH % 7,8 oranında azaldı.• Kişi başına özel tüketim % 11,1 oranında azaldı.	<ul style="list-style-type: none">• 1 yaşın altındaki çocuklarda kansızlık dolayısıyla ölüm arttı.• 1-4 yaş arası çocuklarda, kansızlık dolayısıyla ölüm oranında artış oldu. Doğan her 100.000 çocukta 1.7 olan ölüm oranı 2.2'ye yükseldi.	<ul style="list-style-type: none">• 1994 yılında ilköğretimde okula kayıt oranı % 0,44'e yükseldi; 1995 yılında ise % 0,09'a düştü.
Endonezya 1998	<ul style="list-style-type: none">• Kişi başına GSYİH % 14,6 oranında azaldı.• Kişi başına özel tüketim % 5,1 oranında azaldı.	<ul style="list-style-type: none">• Bir çok sağlık göstergesinde bozulmalar görüldü.	<ul style="list-style-type: none">• Yoksul kesimde eğitim göstergeleri daha da kötü bir konuma ulaştı.

Kaynak: World Bank, World Development Report, 2000/2001, s. 164.

